

OLI KUNAGI „TALLINNFILM“... I

Toimetaja mälestuskilde

MARIS BALBAT

*Siinsed mälestused haaravad ajavahe-
mikku 1969. aasta oktoobrist kuni 1977. aas-
ta jaanuarini, mil loo autor töötas mängufil-
mide toimetajana „Tallinnfilmis“. Nagu ik-
ka mälestuste puhul, võib mõndagi kolme-
kümne aasta eest sündinust olla mälus äh-
mastunud või mitte täiesti täpne. Mälule
toeks ja laienduseks olen kasutanud ERAs
leiduvaid filmitoimikuid, kunstinõukogude
ja toimetuskolleegiumi protokolle ja muud,
ERA filiaalis Tõnismäel stuudio parteibü-
roode ja partei üldkoosolekute protokolle, Ki-
noliidu arhiivis leiduvaid isikutoimikuid.
Abiks on olnud **Õie Orava** raamatud „Tal-
linnfilmi“ mängufilmidest ja **Irena Veisai-
té** koostatud „Lavastaja Grigori Kroman-
nov“. Olen vestelnud tollaste „Tallinnfil-
mi“ töötajate **Enn Säde**, **Peep Puksi**, **Heli
Speegi** ja **Luule Žavoronokiga**.*

Kui ma 1969. aasta oktoobris „Tal-
linnfilmi“ toimetuskolleegiumi tööle
läksin, oli stuudio maine vilets. Filmid
olid enamjaolt professionaalselt eba-
kõpsed, näitlejate mäng vähefilmilik,
film kunstiliigina teiste kunstide kõrval
vähe aktsepteeritud. Eelmisel aastal oli
ilmavalgust näinud Lennart Meri olu-
korda analüüsiv artikkel „Suur üksik-
lane“. Stuudio viljakaimaks mängufil-
mirežissööriks oli Veljo Käsper (oli seni
teinud kuue aastaga viis filmi), Leenu
Siimiskerilt oli hävitava hinnangu saa-
nud Leida Laiuse hiljutine „Libahunt“.

Äsja oli valmis saanud Veljo Käsperi
„Gladiator“, mille stuudio peatoime-
taja Lembit Rimmelgas mulle enne töö-
levõtmist n-ö sellitööna retsenseerida
andis. Filmist polnud midagi eriti kiit-
vat kirjutada ning oletasin, et stuudio
ehk solvub ega soovi sellist stuudio fil-
mist kriitiliselt kirjutavat uut toimetajat.
Juhtus siiski vastupidi, lugu meeldis
Rimmelgale ning ta võttis mu tööle.

Esimesed muljed polnud halvad

Esimesed muljed stuudiost polnudki
halvad. Lõpetamisel olid „Viimne re-
liikvia“ ning „Kevade“ – ühed vähes-
test stuudio töödest, mis ajaproovile
vastu on pidanud. „Reliikviaga“ seoses
oli parasjagu tunda kõrbelõhna: Grigori
Kromanov tunnistas sobimatuks And-
rei Volkonski filmile kirjutatud muusika,
otsiti uut heliloojat. Lembit Rimmelga
väikeses peatoimetajakabinetis toimu-
sid ärevad istumised, läbi selle ees oleva
suure toimetusetoa sagisid närviline
Kromanov, kõhnuke stsenaarist Arvo
Valton, olümposlikku rahu säilitav toi-
metaja Lennart Meri ja hulk teisi inime-
si. Kromanovi kompromissitust pürgas
Uno ja Tõnu Naissoo uus hea muusika.

Toimetajaiks olid pärast sõda Eestis-
se tulnud Grigori Skulski – kena inime-
ne, kes aga veerand sajandiga eesti keelt
ära ei olnud õppinud –, filoloogihari-
dusega Silvia Kiik, kes toimetas multafil-
me, ja Moskva Kinoinstituudis õppinud

„Tallinnfilmi“ maja Harju tn 9. See oli maja, mis nägi palju dramaatilisi konflikte, nurjunud kavatsusi ja äranüsitud filme, kuid siiski ka loomingurõõmu õnnestumiste üle.

Enn Rekkor. Hiljem kutsus Rimmelgas toimetajateks Arvo Valtoni ja Kalju Haani. Lennart Meri siirdus pärast „Viimse reliikvia“ valmisaamist režissöörina tegema „Veelinnurahvast“.

Toimetusetuba oli ka kooskämiskohaks režissööridele, kel oma ruum puudus. Siin käisid juttu ajamas ja oma plaanidest rääkimas Kaljo Kiisk, Arvo Kruusement, Kalju Komissarov, Veljo Käsper, Leida Laius.

Dramaatilisi vahekordi

Laiust mäletan tollest ajast väga närvilisena: „Libahundi“ tegemise ajal olid neil tekkinud vastuolud Lembit Rimmelgaga, kes oli filmi üks stsenariste ja

kes nüüd Laiuse lavastajavõimetesse skeptiliselt suhtus. Tõepoolest valmiski kõhklevalt materjali otsiva Laiuse järgmine mängufilm „Ukuaru“ alles viis aastat pärast „Libahunti“.

Dramaatilisi suhteid oli teistegi stuudio inimeste vahel. Noorukese Komissarovi oli „Viimse reliikvia“ juurde teiseks lavastajaks võtnud tema lavakunstikateedriaegne õpetaja Kromanov. Lavastajakepikest seljakotis kandva Komissarovi ja Kromanovi nägemused filmist ei kattunud: Komissarovit häirisid filmis näiteks „kümme süsti filosoofiat“ filmi laulude näol. Ka Kromanovi kõhklev võttestiil polnud talle vastuvõetav (vt raamat „Lavastaja Grigori Kroma-

Studio direktor
Nikolai
Danilovitš oli
ideoloogia-
küsimustes
järelandmatu.
Siin vanadus-
puhkusele
saatmisel.

nov"). Niisiis mindi riidu. Lepitus saabus vist alles päris pika aja pärast – kui Komissarov lavakunstikooli juhatajana kutsus Kromanovi sinna õppejõuks. Paraku takistas Kromanovi surm kahe andeka mehe uut koostööd.

Ainus noor mängufilmirežissöör stuudios

Komissarov ise ei saanud hulk aega stuudios iseseisvat tööd. Tema lugu oli õieti omamoodi tüüpiline tollasele „Tallinnfilmile“. Ta esitas nii mõnegi enda kirjutatud stsenaariumiesildise ja ka ühe noorteteemalise ning ilmselt mõnevõrra autobiograafilise stsenaariumi „Johannes Kressi töötsingud“, mis aga

ei leidnud toetust peatoimetajalt ega studio direktorilt. Seejärel võttis Jüri Müür ta teiseks režissööriks õnnetule konjunktuursele „Valgele laevale“, mille stsenaaristideks olid moskvalased Vladimir Vainstok ja Pavel Finn. Müür kukkus aga võtetel jooma ja filmi režissööriks määrati Komissarov. Ei ütleks, et tal sellega just vedas. Vormiliselt tegi ta filmi küll omajagu jõulises ja kaasaegsena mõjuvas laadis, sisuliselt aga maksis propagandajama tehes lõivu oma maine kahjustamisega. „Valge laeva“ konsultantideks-protežeerijateks olid julgeolekumehed, sisuliselt käis selle tegemine üle toimetuse pea. Julgeolekuga sai ka pisut nalja: lepinguid sõlmiv Luu-

Peatoimetaja
Lembit
Remmelgas ei
kuulunud
filmiinimeste
silms
populaarsemate
meeste hulka.

le Žavoronok kirjutas filmi KGB-lasest konsultandi major Milleri honorarisummaks lepingusse kogemata kuuesaja asemel kuus tuhat rubla, millele Miller rõõmsalt alla kirjutas. Hiljem tuli ehmunud Žavoronokil siis asja õiendada.

Kuid Komissarovil oli filmide tegemiseks pärast ülemustele meeldinud „Valget laeva” tee lahti. Tema käe alt tulid seejärel välja pisut teatraalne „Metskapten” ja Moskva nõudmistest rikutud stsenaariumiga „Tavatu lugu”. Nii polnudki imestada, et end filminduses vaid poolikult teostanud mees võttis vastu kutse minna Noorsooteatri juhiks ja „Tallinnfilm” oma tollal ainsast noorest režissöörist ilma jäi.

Skandaal Krossi stsenaariumi ümber

Päris oma stuudiossetuleku alguses sattusin pealtnägijaks ühele seal lahvatanud skandaalile. Nimelt andis „Tallinnfilm” kohtusse Jaan Krossi. Krossi stsenaarium „Kolme katku vahel” („Balthasar Russow”) oli aastaid „Tallinnfilmis” seisnud ja tegijat oodanud (Igor Jeltsov, kes algselt filmi lavastama pidi, oli läände putkanud). Nüüd müüs ootamisest tüdinenud Kross stsenaariumi „Eesti Telefilmile”, kus Virve Aruoja ja Jaan Tooming selle ka filmiks tegid. Kuna Kross ei olnud lepingut „Tallinnfilmiga” rikkunud, keeldus ta saadud avanssi tagasi maksmast. „Tallinnfilm” kaotas kohtus Krossi-vastase

Grigori Kromanovil jäi filmiks tegemata mõnigi kavatsus – neist olulisem Aimée Beekmani „Kartulikuljusted“.

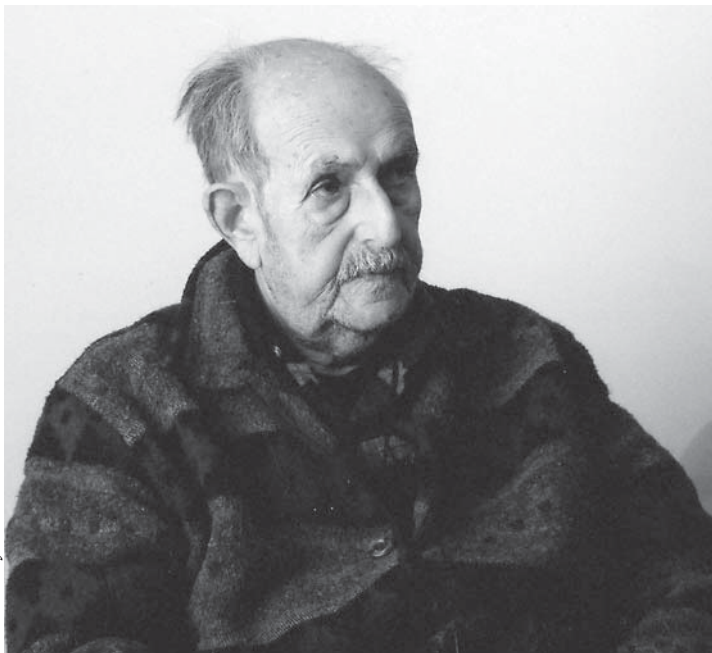
protsessi. Kõigist kõige vihasem oli Krossi peale Kinokomitee peatoimetaja Raffail Beltšikov, kes kuulutas küllalt suure auditoriumi ees, et Krossi represseerimisega tehti omal ajal õige tegu. Piuksatasin selle peale sõnakese, mis tõi kaasa selle, et Beltšikov mind enam ei teretanud (*à propos*: täna on omaaegne ideoloogilise puhtuse eest võitleja ning endine NKVD-mehe Eesti juudi kogukonna asendusrabi!).

Skylla ja Charybdise vahel

Filmitoimetajate olukord ei olnud tollastes oludes lihtne: toimetaja pidi Moskva Peavalitsuse nõudmiste, stuudio juhtkonna jäikuse ja filmi autorite paranduste tegemise soovimatuse vahel laveerima nagu Skylla ja Charybdise vahel. Eesti kultuuri ega ajalugu mitte tundvate Moskva asjapulkade nõudmised stsenaariumidele või filmimaterjalile võisid tihti olla lausa anekdootlikud, et mitte öelda kurvad. Nende taha

jäi mõnigi paljutöötavalt alanud töö pidama. Nii juhtus Aimée Beekmani „Kartulikuljustega“, mille režissööriks pidi olema Grigori Kromanov. Beekmani romaani/stsenaariumi põhitegevuse taustaks olid teatavasti 1944. aasta sügisel läände põgenevad inimesed, kusjuures põgenemas on ka teose sümpaatne meespeategelane. Moskvale käis sellise situatsiooni omaksvõtmine absoluutselt üle jõu; paranduste hulgas nõuti näiteks, et osa inimesi liiguks vastupidises suunas, st Nõukogude vägedele vastu. Sellest loost asja ei saanud ja Kromanov pödes seda päris tublisti. Nüüd, tagantjärele, võib mõelda: kas läkski nii halvasti. Kromanovil olid omad kompleksid ja läände suundujaid oleks ta kindlasti kujutanud üheselt grotesksetena (ühes oma erakirjas nimetas ta tookord läände põgenejaid „porijõeks“ – vt raamat „Lavastaja Grigori Kromanov“).

Algselt oli Kromanov huvitatud ka filmi tegemisest Sulev Raudsepa stse-

Södur
ideoloogiarindel,
Kinokomitee
peatoimetaja
Raffail Belšikov.

naariumi „Tuleb leida süütaja” (hilisema pealkirjaga „Tavatu lugu”) põhjal. See oli lugu noorukesest iseenda ja ümbritsevaga konflikti sattunud protestimeelsest tüdrukust. Moskva nõudmised stsenaariumile aga kõlasid näiteks nii: peategelasest tulesüütaja Epp-Kai ei tohi olla sovhoosidirektori tütar; vanglaelu üksikasjad tuleb välja jätta; tuleb pehmenendada stseene seoses psühhiaatri tegevusega, peategelase sisekriisi põhjused peavad kandma isiklikku iseloomu ega tohi mingil juhul tuleneda ühiskondlikest põhjustest. Stsenaariumi sunnitud kohitsemise järel loobus Kromanov selle lavastamisest. Filmi tegi teoks Kalju Komissarov.

Üldjuhul püüti Moskva parandusteniõudmisi mõnel määral ka arvestada – et film siiski välja tuleks. Nii juhtus Leida Laiuse „Ukuaruga”, mille stsenaariumi kirjutas Veera Saare romaani põhjal Mats Traat. Moskvale esitatud stsenaarium saabus tagasi nõudmistega: veenvamalt tuleb näidata 1940. aasta murrangu mõju peategelaste elule;

meespeategelane Aksel peab hukkuma Keldriaugu peremehe või metsavendade käe läbi; filmi finaali tuleb teha optimistlikumaks. Toimetus vaidles küll vägivaldsetele muudatustele vastu, kuid samas oli selge, et kui tahetakse, et film teoks saaks, tuleb midagi neist arvesse võtta. Saatsimegi parandusettepanekud stsenaarist Traadile, kes koledal kombel vihastas ja oma nõrdimuse toimetaja kaela kallas. Lõpuks leiti siingi mingi kompromiss.

Teisalt võis ettearvamatult käituvale toimetajale harja karata mõni kohalik filmijuht. Mäletan, et kui üht „sobimatut” stsenaariumi kaitsesin, tegi Nikolai Danilovitš mulle oma kanges eesti keeles märkuse: „Te toimetaja funktsioone ei mõista!”

Sündimata jäänud filmid

Realiseerimata jäänud filme küllalt huvitavate stsenaariumide põhjal oli siiski kurvaks tegevalt palju. Alati ei klappinud ka stsenaaristi ja režissööri arusaamad. Mingil määral juhtus nii

Kinokomitee esimees Feliks Liivik hoidis distantsi-autoriteeti.

Mats Traadi stsenaariumiga „Inger“, millest oli huvitatud Leida Laius. Laiuse enda ühes koosolekuprotokollis fikseeritud resümee asja kohta kõlab küll nii: filmi tegemiseks „ei näe võimalust, sest Traadi vastuseis oli tingitud prototüüpide traagilisest elukäigust, mille põhjustas romaani ilmumine“. Lisandus Remmelga väide: „„Ingeri“ unustame kirjandusvälistel põhjustel.“ Minu mäletamist mööda oli Laiuse nägemus tegelastevaheliste suhete kujutamisel autori jaoks ka liiga puritaanlik – aga dokumente selle kohta pole säilinud.

Lõhki läks ka Leida Laiuse ja Ellen Niidu töö abiturientideteemalise küllalt huvitava stsenaariumiga „Kas tasub tappa tuulelohet?“, mille toimetus vastu võttis. Jälle ei mäleta täpselt ega ole võimalik ka filmi toimiku järgi kindlaks teha, kas idee kanti lõplikult maha režissööri rahulolematuse või Moskva Peavalitsuse vastuseisu tõttu.

Kui juba Laiusest jutt, võiks meenutada tema jaoks samuti dramaatilist juhtumit filmiga „Reigi õpetaja“. Algse ja minu arvates väga filmiliku ja hea stsenaariumi kirjutas Mati Unt. Jäin oma hea arvamusega sellest stsenaariumist siiski üksi ning uue stsenaariumi, mille järgi Laius ka filmi hakkas tegema, kirjutas Valentin Kuik. Laiusel tekkis aga filmi võtetel mitmeid raskusi ning esialgne võetud materjal osutus sedavõrd nõrgaks, et film pandi seisma. Olukorda raskelt üle elav Laius haigestus, filmi lavastajaks määrati Jüri Müür. Paraku ei läinud temalgi selle filmiga just õnneks.

Osalt režissööripoolse loobumisega on seotud veel üks dramaatiline episood – seoses filmiideega Georg Otsast. Algselt tahtsid Virve Aruoja ja Jaan Tooming teha Otsast süžeelist kontsertfilmi, kuid see idee jäi katki seoses Otsa surmaga 1975. aastal. Seejärel tellis stuudiosse toimetajaks tulnud Arvo Valton

Studio noorim režissöör, andekas Kalju Komissarov rikkus oma maine propagandafilmi „Valge laev“.

Otsa-teemalise stsenaariumi Hando Runnelilt. Runneli stsenaariumiesildise arutelu toimetuses oli üks dramaatilisemaid, mida mäletan. Tema esitas loo, mille peategelaseks oleks naine, kelle eluaegseks iidoliks on Georg Ots. Toimetuse arvamused loo kohta jagunesid kaheks: osa toimetajaid arvas, et tegu on Otsa naeruvääristamisega, teised hindasid idee originaalsust (Kiik ja Rekkor *versus* Valton ja Balbat – nii jagunesid „pooled“ mõni teinegi kord. Valton nimetas neid erinevaid pooli „mustadeks“ ja „valgeteks“ – juuksevärvi järgi; ka parteilisuse-parteituse veelahel läks siit). Huvi asja vastu kaotas lavastajaks mõeldud Virve Aruoja. Töö stsenaariumiga katkestati. Runnel solvus sügavalt ega jätnud seda ka päris drastilisel viisil välja näitamata.

Stsenaariumide skisofreenia

Olukord stsenaariumidega oligi üksjagu skisofreeniline: ühelt poolt põdes stuudio pidevat stsenaariumide põuda, teisalt sõlmis Rimmelgas autoritega lausa arvutul hulgal lepinguid, mis pärast stsenaariumi esimest või ka teistkolmandat varianti katkestati. Tihti oli nende puhul tegemist keskpäraste kirjandusteoste põhjal tehtud vähefilmilike stsenaariumivariantidega; mõnikord lükati stsenaarium tagasi aga Moskvast. Esildise põhjal said autorid avanssi ning seda nad üldjuhul tagasi maksma ei pidanud. Aasta lõpul kandis stuudio maha stsenaariumidele asjatult kulutatud tuhandeid rublasid. Miks Rimmelgas sellist juba ette teada väheviljakat praktikat nii hoolega harrastas, jäigi mulle arusaamatuks.

Näitlikustamise huvides võiks siin nimetada vaid ühe kimbu sellistest teoks tegemata jäänud stsenaariumihakatistest (nõrkade või keskpäraste hulgas oli kahtlemata ka huvipakkuvaid). Kas lepinguga või ilma (enamasti lepinguga) olid stuudio portfellis või plaanides mõnda aega sellised teosed nagu Mari Saadi „Mida teha emaga?“, Eno Raua „Päris kriminaalne lugu“, Paul Kuusbergi „Ema teekond“, Ardi Liivese „Säärane tore perekond“, Villem Grossi „Tiivasirutus“, Juhan Saare – Harry Martinsoni „Kes on Caruso?“, Kalju Kassi „Villeri miljonid“, Aino Perviku „Õhupallid“, Rein Saluri „Boris Vilde“, Heino Väli „Mind tapeti“ („Künnimees Lauri Pent“), Teet Kallase „Lapsed“, Einar Maasiku „Piirilinnas“, Ülo Tuuliku „Sõja jalus“ ja paljud teised. Tihti jäi stsenaarium ripakile ka huvitatud režissööri puudumise tõttu.

„Värvilised unenäod“ ja „Tantsib Tiit Härm“ tsensuuri haardes

Mõni film sai teoks vägagi üle kivide ja kändude. Üks drastilisemaid juhtumeid oli algselt Ivar Kosenkraniuse stse-

naariumi järgi tehtud „Värvilised unenäod“ (filmis jäi sellest stsenaariumist järele ainult mälestus), mille lavastajad olid Virve Aruoja ja Jaan Tooming, operaator Rein Maran, heliloojaks Arvo Pärt. Film kandis eeskätt Toominga ekspressiivset ja assotsiatsioonirohket käekirja, mis Moskva tellija, kes arvas filmi tulevat Kosenkraniuse lapsikulihtsa stsenaariumi järgi, ehmatusest lausa kangeks võttis. Moskva toimetajad käisid Tallinnas poolikut materjali vaatamas, Danilovitši kabinetis toimusid nõrдинud tellija juuresolekul vaidlusrohked arutelud, kus sõnavõtjate arvamused lindistati. Hiljem nõuti juba valmis filmi ümbermonteerimist ja kärpimist. Tooming keeldus sellest. Danilovitš kees vihast: kuna filmi ähvardas vastu võtmata jätmine, oleks stuudiool jäänud ka plaan täitmata. Väheste ümbertegemisega nõustus lõpuks Virve Aruoja ning tellija võttis filmi siiski vastu. Oleks see omapärane töö tookord mõnele rahvusvahelisele lastefilmide festivalile sattunud, oleks ta arvatavasti tähelepanu äratanud. Paraku filmikeel vananeb.

„Tallinnfilm“ oli tavaliselt tubli plaanitaja, töötajad said regulaarselt preemiat. Oma stuudiosoleku ajast mäletan vaid üht filmi, mille pärast stuudiool plaan täitmata jäi. See oli Ülo Tambeki „Tantsib Tiit Härm“, mille ümber käis isegi tollaseid olusid arvesse võttes tormiline tants.

Filmi tellis Kesktelevision, mis oma vaadetes ja seisukohtades oli eriti vanameelne. Tiit Härmi ja Mai Murdmaa kaasaegne balletikeel, sealhulgas eriti „Joanna tentata“, ning Tambeki poolt kasutatud uudsed tehnilised ja kunstilised võtted filmimisel tekitasid tellijas peaaegu ületamatuid tõrkeid. Filmi pärast käis korduvalt Tallinnas KTV toimetaja, värvikas ja temperamentne vananev kaunitar Klara Ždanova. Ta püüdis tellija nõudmisi läbi suruda, kuid õn-

netuseks (tema õnnetuseks!) film talle isiklikult meeldis. Daam, kelle süüks peeti režiistsenaariumi vastuvõtmist (film aga vastas režiistsenaariumile, mistõttu tellija ei saanud juriidiliselt jätta teost vastu võtmata), võeti KTV-poolse toimetaja kohalt maha ja ta sai karistada. Tellija uute esindajate hinnang kõlas: film on tehtud keerulises ja Kesktelevisionile mittevastuvõetavas maneeris, on vaatajale arusaamatu ja mõeldud esteetidele. Nõuti: ultramodernse balleti mõju filmi lõpuosas tuleb lõhkuda, „Joanna tentata“ aktsenti vähendada (pole vaja teada, et Syrun on vaimulik ja et tegevus toimub kloostri!), tuleb teha juurdevõtteid nõukogude balletist, varietee-episood jätta välja, lisada kommenteeriv ja seletav tekst, Härmi biograafilised ja töömomendid viia miinimumini. Filmi stsenaariumina lisandus Paul-Eerik Rummole keegi moskvalane A. Demidov. Kõigi tellijaga õiendamiste ja ümbertegemiste tõttu ei valminud film õigeaks ajaks, stuudio plaan jäi täitmata, preemiad saamata ning režissöör Tambek ja toimetaja Balbat said direktori käskkirja. Ime küll, kuid kõigele vaatamata on „Tantsib Tiit Härm“ ikkagi veel hea film!

Mitmesuguseid jamasid eeskätt Moskva-poolse tellijaga oli paljudel filmidel. Toimetaja Kalju Haan meenutab, kui alandavalt käituti Moskva Peavalitsuses „Indreku“ režissööri Mikk Mikiveriga filmi üleandmisel. Kärpeid ja parandusi nõuti Kromanovilt filmi „Briljandid proletariaadi diktatuurile“ puhul, tobedaid või alandavaid tingimusi tuli arvestada ka teistel.

(Järgneb)